

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-689-700](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-689-700)

Басюк Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

ПРОБЛЕМА ЗВ'ЯЗКУ РАЦІОНАЛЬНОГО Й ЧУТТЄВОГО В НАУКОВІЙ ДУМЦІ ДОБИ НОВОГО ЧАСУ

Анотація. У статті здійснено ретроспективний аналіз проблеми зв'язку раціонального й чуттєвого як передумови розвитку ідеї емоційного інтелекту в період Нового часу. Автор обґрунтовує, що погляди філософів на природу емоцій і розуму справили значний вплив на уявлення вчених наступних історичних епох. У статті проаналізовано погляди найбільш визначних представників західноєвропейської філософії Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Паскаля, Г. Лейбніца, Дж. Локка, Д. Юма. На основі аналізу літературних джерел зроблено висновок, що проблема зв'язку раціонального й чуттєвого є центральною у філософських дискусіях вчених Нового часу. Вона розвивається на фоні пануючої у суспільстві віри у всемогутність розуму й науки. Це відповідним чином віддзеркалилось на її вирішенні, де в дихотомії «раціональне – чуттєве» розуму відводилась домінуюча роль. Така позиція доповнюється вірою в те, що сила розуму не тільки в науково-технічному прогресі, але, насамперед, у здатності людського розуму приборкати емоції й отримати верх над ними. У статті показано, що проблема взаємодії раціонального й чуттєвого була предметом вивчення гносеології, етики, пов'язувалась з поняттям свободи і щастя. В атмосфері бурхливого розвитку природничих наук закладаються психологічні засади вивчення проблеми. Підґрунтям до цього є те, що на зміну вчення про душу приходить вчення про свідомість, мислення, з'являється сфера несвідомого, робиться гіпотетичне припущення про наявність рефлексів. Ученими здійснюються спроби пояснити виникнення афектів і пристрастей на фізіологічному рівні. Незважаючи на непохитну віру у всесильність розуму, у наукових колах простежуються натяки на ірраціональність людської природи, її здатність досягати навколишній світ не тільки розумом і відчуттями, але й ірраціональними чинниками –

інтуїцією, волею, почуттями, серцем. Серце розглядається як ірраціональне начало, призначення якого зводиться не тільки до богопізнання, але й до оцінювання цілком реальних, людських, моральних вчинків. У зв'язку з цим висловлюється думка про безсилля розуму у боротьбі з пристрастями й афектами.

Ключові слова: раціональне; чуттєве; відчуття; розум; пристрасті; афекти; емоції.

Basiuk Nataliya Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, st. 40 Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

THE PROBLEM OF THE CONNECTION OF THE RATIONAL AND SENSUAL IN THE SCIENTIFIC THOUGHT OF THE NEW TIME

Abstract. The article provides a retrospective analysis of the problem of the connection between the rational and the sensual as a prerequisite for the development of the idea of emotional intelligence in the period of the New Age. The author substantiates that the views of philosophers on the nature of emotions and mind had a significant impact on the ideas of scientists of subsequent historical eras. The article analyzes the views of the most prominent representatives of Western European philosophy, F. Bacon, R. Descartes, B. Pascal, G. Leibniz, J. Locke, and D. Hume. On the basis of the analysis of literary sources, it was concluded that the problem of the connection between the rational and the sensual is central to the philosophical discussions of modern scientists. It develops against the background of the belief in the omnipotence of reason and science prevailing in society. This was correspondingly reflected in her decision, where in the dichotomy "rational - sensuous" mind was assigned a dominant role. Such a position is complemented by the belief that the power of the mind lies not only in scientific and technical progress, but, first of all, in the ability of the human mind to tame emotions and gain the upper hand over them. The article shows that the problem of the interaction of the rational and the sensual was the subject of the study of epistemology, ethics, and was connected with the concept of freedom and happiness. In the atmosphere of the rapid development of the natural sciences, the psychological foundations of the study of the problem are laid. The basis for this is that the doctrine of the soul

is replaced by the doctrine of consciousness, thinking, the realm of the unconscious appears, and a hypothetical assumption is made about the presence of reflexes. Scientists are making attempts to explain the emergence of affects and passions at the physiological level. Despite the unshakable belief in the omnipotence of the mind, in scientific circles there are hints of the irrationality of human nature, its ability to comprehend the surrounding world not only with reason and feelings, but also with irrational factors - intuition, will, feelings, and the heart. The heart is considered as an irrational principle, the purpose of which is reduced not only to the knowledge of God, but also to the evaluation of quite real, human, moral actions. In this connection, an opinion is expressed about the powerlessness of the mind in the fight against passions and affects.

Keywords: rational; sensual; feeling; mind; passions; affects; emotions

Постановка проблеми. Проблема зв'язку раціонального й чуттєвого, взаємодії між когнітивною та емоційною сферами людської психіки є одвічною філософсько-психологічною проблемою. Ще античні мислителі звернули увагу на те, що гармонічні стосунки людини із соціальним середовищем залежать від її внутрішньої гармонії, здатності порозумітися із самим собою. Прагнення людської душі до внутрішнього спокою, душевної рівноваги, благополуччя і щастя є природним. Щоб прийти до такого стану, стародавні греки радили пізнавати себе. Внутрішній світ людини з її думками й уявленнями, почуттями й емоціями, бажаннями, цінностями, переконаннями визначає її погляди на світ і взаємини з оточуючими. Розуміння власного внутрішнього світу, здатність заглибитись у свої думки та переживання допомагає краще сприймати себе та інших. Усвідомлення та керування власними емоціями відіграє важливу роль у благополуччі та соціальній взаємодії, а відтак, є ключем до щастя.

Істотною властивістю людини є розумність (від лат. Ratio – розум), раціональність, здатність до мислення. Людина здатна до логічного й абстрактного мислення, аналізу, узагальнення, систематичних міркувань. Упродовж усього свого життя вона раціонально оволодіває знаннями. Від якості засвоєних здобувачем знань залежить, наскільки він зможе знайти своє місце у суспільстві, оволодіти трудовими навичками, орієнтуватись у складних життєвих питаннях. Щоб вижити у складному й мінливому світі, людина намагалась покладатись на розрахунок та інтелект. Саме тому філософи минулого на перше місце ставили когнітивні процеси. Пам'ятаємо, що в добу Середньовіччя розум осмислювався як Божественне начало, а в епоху Відродження усе

поставало перед судом розуму; він оспівувався й звеличувався. Однак для виживання людині потрібні не тільки інтелектуальні ресурси, але й соціальні. У цьому відношенні вона опирається на можливості емоційної сфери. Як показав теоретичний аналіз, філософи давнини, починаючи з часів Античності, не заперечували наявності емоцій у людині, робили спроби пояснити їх природу, але пріоритетність надавали розуму. Це поклало початок західноєвропейській філософській традиції визнання розуму вищим авторитетом у питаннях істини.

Як бачимо, упродовж історичного розвитку філософської думки від Античності до Відродження вчені задавалися питанням: що важливіше – розум чи емоції? Раціональне чи чуттєве? Давати волю емоціям і почуттям чи придушувати і контролювати їх? У чому істина?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки проблеми співвідношення розуму й афектів знаходимо у працях античних мислителів, таких як Фалес, Анаксимандр, Анаксімен, Геракліт Ефеський, Ксенофан, Парменід, Зенон, Мелісс Самоський, Горгій, Піфагор, Демокріт, Анаксагор, Протагор, Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Лукрецій Кар, Клавдій Гален, Клеанф, Сенека, Марк Аврелій. Значний вплив на становлення проблеми взаємодії розуму й чуттєвості справила середньовічна філософська думка і, передусім, праці Квінта Тертуліана, Августина Блаженного, П'єра Абеляра, Фоми Аквінського, Іоана Дунса Скота, Григорія Палами, Катерини Сієнської, Роджера Бекона. У працях філософів епохи Відродження (Лоренцо Валла, Микола Кузанський, Джордано Бруно, Еразм Роттердамський, П'єтро Помпонацці, Бернандіно Телезіо, Хуан Луїс Вівес, Хуан Уарте, Леонардо да Вінчі) прослідковується еволюція уявлень про раціональне, чуттєве та зв'язок між ними. Варто наголосити, що проблема зв'язку раціонального й чуттєвого в людині заклала наукове підґрунтя для зародження наукової проблеми емоційного інтелекту та умов його формування в контексті сучасних вимог. Серед сучасних зарубіжних дослідників емоційний інтелект як результат збалансованості між розумом та емоціями вивчали Дж. Майєр, П. Селовей, Д. Карузо, Д. Гоулман, К. В. Петрідес, Е. Фернхем та ін. В українській науці емоційному інтелекту присвятили роботи Е. Носенко, Є. Карпенко, О. Вовченко, А. Четверик-Бурчак, М. Шпак, В. Зарицька, О. Чебикін, О. Лящ, Л. Ракітянська та ін.

Попри значний доробок учених щодо окресленої проблеми, на сучасному етапі розвитку наукової думки відсутня єдина концепція емоційного інтелекту. Задля створення цілісної історичної картини становлення та розвитку уявлень про емоційний інтелект та виокремлення його структурних компонентів важливим є аналіз наукових поглядів філософів минулого на проблему зв'язку раціонального й

чуттєвого як передумову виникнення наукових уявлень про емоційний інтелект.

Мета статті – проаналізувати розуміння проблеми зв'язку раціонального й чуттєвого найвизначнішими представниками філософської думки Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Єдиним каналом, через який інформація про навколишній світ і саму людину надходить у свідомість, є органи чуття: зору, слуху, нюху, смаку, дотику, рівноваги. Людина не просто реагує на зовнішні і внутрішні подразники. Вона пізнає їх через відчуття і сприймання. Кожен з подразників має позитивне або негативне емоційне забарвлення, що викликає відчуття задоволення або незадоволення й спонукає до відповідних дій. Якщо уникнути виникнення емоції неможливо, бо це фізіологічний процес, то регулювати реакцію свого організму на емоцію, тобто поведінку, людина може, «спираючись на інтелект, інтелектуальні моменти вольового акту» [4, с. 21].

Проблема зв'язку раціонального й чуттєвого – у центрі гносеологічної проблематики філософії Нового часу (XVI – XVIII ст.). Посилений інтерес до теорії пізнання та ролі розуму й органів чуття у пізнавальному процесі пояснюється новою ідейною атмосферою того періоду. Новий час – це доба великих географічних відкриттів, наукових досягнень, бурхливий розвиток науки, закінчення феодалізму, пошук нових торгових шляхів, початок машинного виробництва, зародження буржуазних відносин. Усе це потребувало точних знань про закономірності природи. Людина прагне осягнути світ за допомогою знання («Знання – це сила»). Віра в силу й безмежні можливості людського розуму, характерна епосі Відродження, переростає в культ розуму та віру у всесильність науки як чинника соціального благополуччя. Тому гносеологія прагне з'ясувати сутність і характер самого пізнання, його закономірності, і насамперед, розробити методологію наукового пізнання. Зусилля науковців спрямовуються на обґрунтування методів досягнення істинного знання, що породило два протилежних філософських напрями: емпіризм і раціоналізм.

Критикуючи тогочасну науку за її споглядальний і релігійний характер як головну перешкоду на шляху її практичної цінності, англійський вчений, філософ і державний діяч Френсіс Бекон (1561 – 1626) упевнено доводить, що причина такого стану речей криється у відсутності правильного методу пізнання. Він стверджує, що єдиним істинним джерелом знань є чуттєвий досвід, але не оснований на первісному спостереженні, як це вважалося раніше, а заснований на організованому експерименті. Чуттєвий матеріал, отриманий органами

чуття, повинен перевірятися експериментальним шляхом – систематичними й цілеспрямованими спостереженнями, дослідями, показаннями приладів й обрахунками. Перевірені знання обробляються розумом, логікою і лягають в основу наукової теорії. Це метод пізнання отримав назву емпіризму й заклав фундамент емпіричної, експериментальної науки.

Гносеологія Френсіса Бекона тісно переплітається з його вченням про душу. На його думку, зв'язок між чуттєвим і раціональним як двома пізнавальними здібностями людини можливий через наявність у людини двох видів душі – чуттєвої і раціональної. Чуттєва душа за допомогою відчуттів і сприймань отримує інформацію про існування зовнішніх предметів і явищ. Основні її здібності – здатність до відчуттів і вибору. Чуттєва душа мислиться філософом як певна матеріальна субстанція, що знаходиться в мозку, нервах і артеріях. Вона властива і людині і тваринам. На відміну від тваринної, людська чуттєва душа є «органом думуючої душі» [3, с. 109]. Вона здатна зберігати образи зовнішніх явищ і предметів у пам'яті, відтворювати в уяві, переробляти розумом. У цьому проявляються функції розумної, або раціональної, душі: пам'ять, уява, розум (інтелект, розсудок), воля, бажання (потяги), афекти. Наголошуючи на божественному походженні раціональної людської душі, вчений залишав дослідження її природи теології, тоді як вивченням чуттєвої душі має займатися філософія. Таким поділом Френсіс Бекон заклав засади емпіричного вивчення психічних явищ і процесів та забезпечив перехід від науки про душу до науки про свідомість.

Засновник раціоналістичного напряму філософії, французький математик, фізик і філософ Рене Декарт (1596 – 1650) доводив провідну роль людського розуму в процесі істинного пізнання світу і розглядав чуттєвість як щось, що дає «туманні», нестійкі, нечіткі знання. У послідовному сходженні до істини розум опирається на методи дедукції та інтуїції. Вихідною умовою раціонального пізнання, на думку вченого, є «вроджені ідеї» – апріорні знання, властиві людині від народження, істинність яких для розуму очевидна (наприклад, існування Бога, душі, тіла, математичні аксіоми тощо). Осягнути їх можна тільки на основі інтелектуальної інтуїції.

Взаємодії душі й тіла Рене Декарт дає дуалістичне пояснення: кожна з цих субстанцій може існувати незалежно одна від одної. При цьому душу він розглядає як нематеріальну субстанцію, вся сутність і природа якої полягає в мисленні, розумі, свідомості. Розум, або мисляча субстанція (лат. *res cogitans*) сумнівається, думає, заперечує, підтверджує, відчуває, вірить. Усі інші функції (рух, кровообіг, дихання, робота м'язів,

репродуктивна діяльність тощо) мають тілесний характер. Єдиною точкою, в якій душа сполучається з тілом, є шишкоподібна залоза в центрі мозку. Внаслідок сполучення душі з тілом виникають пристрасті й емоції. У творі «Пристрасті душі» філософ пояснює природу афективних станів душі з точки зору психологічного й фізіологічного підходів. На питання: «В чому полягає призначення пристрастей?» він відповідає ствердно – узгоджувати рухи «духів», тобто рефлекторні дії тіла, з волею людини.

Рене Декарт був першим мислителем, хто розмежував й уточнив зміст термінів «пристрасть» і «емоція». Пристрасті (від лат. *passio* – пасивний) – це пасивні стани душі, яка не сама діє, а зазнає впливу дії зовнішніх факторів: із зовнішнього світу, з власного тіла або з душі. До них відносяться відчуття, сприйняття, уявлення, почуття, ідеї, що є результатом взаємодії з навколишнім світом. Пристрасті пов'язуються з мисленням, є матеріальними і проявляються у переживаннях суб'єкта. Емоції, або активні стани душі, виходять з самої душі і залежать від неї; це внутрішні переживання душі, які здатні примусити людину здійснювати нераціональні вчинки. До них відносяться бажання й афекти. Відповідно, вони мають більше влади над людиною, ніж пристрасті. Емоції – духовні. Учений описав шість базових, або первинних, емоцій: здивування, любов, ненависть, бажання, радість, печаль. На їх основі утворюються вторинні емоції.

Емоції можуть приносити людині як користь, так і шкоду. Щодо користі, автор вчення наголошував на спонукальній функції емоцій. Він стверджував, що вони здійснюють активний вплив на всі типи психічної діяльності людини й особливо – на пізнавальні процеси. При емоційному збудженні людина схильна до оманливого сприйняття інформації. Тому емоції варто виховувати шляхом розвитку волі й розуму. Однак одного бажання протистояти силі емоцій недостатньо. Саме розум, який Рене Декарт вважає головним суддею, ухвалює рішення стосовно пристрастей та емоцій і підпорядковує собі волю. Філософ не називає емоції злом, а лише попереджає про їхні крайнощі. Панування розуму над емоціями дослідник вбачає в дотриманні людиною добродісного життя, бо добро й істина у нього – тотожні поняття.

Ключова ідея, покладена в основу концепції афектів і пристрастей голландського філософа Бенедикта Спінози (1632 – 1677) – метафізичний монізм, за яким розум і матерія є проявами єдиної субстанції. На противагу декартовій людині з її дуалістичною природою, у Спінози людина моністична. Це означає, що душа і тіло розуміється як єдиний людський організм, а отже – душа залежна від стану тіла і

навпаки. Душа як сукупність розумових здібностей пізнає навколишній світ і саму себе через тіло. Формою зв'язку людини із зовнішнім світом є емоції. Вчений розрізняє афекти і пристрасті. «Пристрасті» він пояснює через поняття «афекти»: це пасивні афекти, пов'язані з невиразними, неадекватними ідеями, тобто афекти, що виникають в результаті чуттєвого пізнання. Афекти – це «стани тіла, які збільшують або зменшують здатність самого тіла до дії, сприяють їй або обмежують її, а разом із тим і ідеї цих станів» [4, с. 27]. Науковець виділяв три основні афекти, від яких походять усі інші: прагнення, задоволення (радість) і незадоволення (смуток).

На сторінках «Етики» її автор переконує читача, що афекти є причиною інтелектуальної і моральної обмеженості людини. Вони стоять на заваді добродійної діяльності і вносять розлад у взаємодію людини із зовнішнім світом. Егоїзм людини, що ґрунтується на суб'єктивній думці, завжди супроводжується афектами, які спрямовують людину до задоволення власних інтересів, прагнення до багатства, слави, насолоди, порочних дій. В силу своєї егоїстичної природи людина перетворює афекти й пристрасті із суб'єктів дії на об'єкти споглядання, самоусуваючись від боротьби з ними і усвідомлюючи власне безсилля. Афекти здатні заповнити усю свідомість. Людина, керована афектами, не володіє собою в повній мірі, «хоча й бачить перед собою краще, але змушена прямувати до гіршого» [6, с. 143]. Владарювання афектів у душі викликає тривожність, невпевненість і страждання. Такий стан залежності людини від афектів-пристрастей Бенедикт Спіноза називає рабством. Засобом звільнення від тиранії емоцій, на думку мислителя, є свобода як пізнавальна необхідність. Лише за умови пізнання самого себе, своєї природи і причин, які призвели до афективних станів, можливе оволодіння своїми афектами, приборкання їх і звільнення від їхньої дії. У цьому людині допомагає розум. Саме йому під силу перетворити афекти із зовнішніх причин на об'єкти власного розгляду, в чому і полягає розумова свобода і могутність людської душі.

Предтечею ірраціонально-екзистенційного напряму європейської філософії і вітчизняного кордоцентризму постають філософські погляди французького математика, фізика і релігійного мислителя Блеза Паскаля (1623 – 1662). В його концепції людина розглядається як духовно-природна істота, сповнена моральних протиріч. Трагізм людського буття філософ вбачає в тому, що людський розум і пристрасті перебувають в постійному протистоянні, що приносить людині щоденні страждання. Розум керується «холодними» аргументами й доказами, тому він не в змозі зупинити цю боротьбу. Висловлюючи скепсис з приводу можли-

востей розуму і чуттєвості, особливо в пошуках відповідей на моральні питання, Блез Паскаль звертається до серця. Образ серця проходить через усю філософську систему вченого: у гносеології – це начало знань, в етиці – моральний порядок, у релігії – точка дотику між людиною і Богом. В інтерпретації філософа серце набуває рис містично-ірраціонального начала. Воно володіє недоступним розуму раціо, тим, що не можна пояснити законами розуму, логіки, свідомості. На відміну від сфери розуму, яка є обмеженою, серце здатне до пізнання надприродного, відчутти Бога. Воно є помічником розуму на шляху до щастя.

У питанні взаємозв'язку раціонального і чуттєвого німецький філософ, логік, фізик Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646 – 1716) стоїть на боці розуму, усіляко захищаючи ідею його всемогутності. Він зауважує, що міць розуму визначається не тільки науковими відкриттями й досягненнями, але й умінням приборкати в собі чуттєві спокуси відповідно до законів моралі. Тягар пристрастей настільки значний, що не кожна людина може йому протистояти. Чим розумніша людина, тим легше їй вдається втихомирити пристрасті, а отже, відчутти свободу. Пристрасті поділяються на страждання і бажання, або неусвідомлені напівстраждання. Страждання Г. Лейбніц розглядає в контексті проблеми зла і пояснює їх як покарання або виховний засіб. Вчений прагне очистити розум від будь-яких домішок чуттєвості, тому визнає існування неподільних духовних субстанцій – монад. Вони наділені психічною активністю й осягнути їх може тільки розум. Людська душа – також монада з властивою їй енергією, яка проявляється у творчій діяльності мислення, багатстві емоцій, волі. Вона здатна до страждання, сприйняття і свідомості. Як зазначає вчений, страждання сприяють моральному розвитку й мотивують людину до набуття божественних знань. Заперечуючи існування вроджених ідей в розумі, дослідник визнає вроджені здібності до мислення.

Подальшого розвитку проблема раціонального й чуттєвого набула в працях англійського філософа та педагога Джона Локка (1632 – 1704). Гносеологічний вектор дослідження цієї проблеми ґрунтувався на сенсуалістичних принципах. Учений доводить, що пізнання починається з досвіду, який становить основу розуму. Досвід формується на основі відчуттів та рефлексії (розумові операції над отриманою інформацією, її суб'єктивне осмислення; знання людини про себе). За допомогою розуму конкретні дані відчуттів і рефлексії систематизуються, комбінуються і перетворюються в загальні поняття. Тож Джон Локк всупереч декартівській філософії переконаний, що розум є «чистою дошкою», а

знання походять лише з досвіду, отриманого чуттєвим сприйняттям і набутого через навчання і звички. «Від виховання і зовнішніх обставин залежить увесь розвиток людини» [5, с. 148].

Взаємостосунки між раціональністю й чуттєвістю розкриваються у його вченні про свободу. Мислитель вважає, що людина від природа вільна, тобто вона має необмежену свободу розпоряджатися своєю особистістю згідно природному й моральному законам. Їх дотримання забезпечується розумом. Проте під тиском пристрастей і афектів людина не дотримується вимог розуму. Вона звертається до волі, під якою розуміється здатність розуму приймати рішення і робити вибір. Але воля не вільна, вона детермінована афектами, пристрастями й бажаннями, постійним прагненням до щастя. Неможливість досягнути блага супроводжується стражданнями й стурбованістю. Саме стурбованість у поєднанні з бажанням досягнути мети викликають потребу в рефлексії, розмірковуванні. Свобода волі, а отже, сила людського розуму, полягає в «здатності відкласти здійснення бажання» [2, с. 40], контролювати свої пристрасті, втихомирювати їх, тобто внести в цей процес певний елемент байдужості. Це дає можливість розуму підпорядкувати собі афекти і пристрасті й обрати правильний напрямок подальших дій. Тому шлях до щастя і свободи у житті людини, на думку Джона Локка, пролягає через оволодіння нею вміннями керувати власними пристрастями й афектами.

Філософські погляди шотландського філософа Девіда Юма (1711 – 1776), зокрема і проблема зв'язку раціонального і чуттєвого, проникнуті духом емпіризму. Його гносеологія концентрується навколо поняття «враження» (impression), тобто сприйняття (перцепції). Враження охоплюють відчуття, афекти, пристрасті, переживання, інші емоції, як тільки вони вперше з'являються в душі. Враження – не що інше, як відчуття суб'єкта, що виступають абсолютним началом пізнання. На основі вражень утворюються ідеї, що копіюють враження, відрізняючись від них тільки інтенсивністю й живістю сприйняття. Ідеї поділяються на ідеї пам'яті й ідеї уяви. Механізмом зв'язку між ними виступають асоціації.

Пристрасті й афекти, як їх розуміли науковці за часів Девіда Юма, значно відрізняються від їх розуміння сучасною психологією. У своїх ранніх працях філософ оперує своєрідним набором термінів на позначення емоцій. Так, у його класифікації пристрастей знаходимо «гордість», «приниження», «любов», «ненависть», «доброчливість», «заздрість» та інші, які сучасна наука відносить до моральних станів, якостей і почуттів. Варто зауважити, що плутанина у вживанні понять щодо емоційної сфери людини, підміна одних понять іншими на позначення емоційних станів, відсутність чіткого розуміння понять

«афект» і «пристрасть» та їх поділу характерні для тогочасної філософії. Це питання є принципово важливим для Д. Юма. Тому філософ вводить поняття «емоції» для позначення індивідуальних переживань, переживань внутрішніх вражень, а також первинних відчуттів, які ініціюють дію. Афекти він тлумачить як вторинні відрефлексовані враження. Таким чином, причиною виникнення емоції є рефлексія.

У вченні про афекти мислитель ставить під сумнів можливості розуму. Він припускає, що людські дії і поведінка мотивуються «страхами, бажаннями, пристрастями» [1]. Він пояснює, що розум завжди підпорядковується бажанням і внутрішньому досвіду. У «Трактаті про людську природу» він пише: «Розум є й повинен бути рабом пристрастей і ніколи не може претендувати ні на яку іншу посаду, крім як служити і підкорятися їм» [1, с. 421]. У теорії моралі вчений стверджує, що «серце», «активні відчуття», а не розум, здійснюють моральну оцінку. Цим він вказує на вірогідність впливу емоцій на когнітивну сферу і присутність ірраціональних чинників. Вдаючись до моральних вчинків, людина прислухається швидше до своїх почуттів і переживань, ніж до голосу розуму. Відтак, оцінювальні моральні судження мають імпульсивний, нераціональний характер. Звідси випливає, що розум не тільки не спроможний перемогти афекти, а навіть безсилий у боротьбі з ними.

Висновки. Таким чином, аналіз підходів до проблеми зв'язку раціонального й чуттєвого в теоріях філософів Нового часу показує, що в розв'язанні цієї проблеми вони опиралися на основні гносеологічні напрями тогочасної філософської науки – раціоналізм й емпіризм. Зважаючи на характерний для цієї історичної епохи раціоналістичний підхід до життя, у відносинах між розумом і чуттєвістю визнається домінування раціонального. У наукових працях з'являється термін «емоції». Подолання афектів і пристрастей та розумна регуляція діяльності пов'язується зі свободою і розглядається як шлях до щастя. Новочасівські філософи все більше уваги надають ірраціональним компонентам людської душі, а в їх працях все впевненіше, порівняно з епохою Відродження, звучить лейтмотив ірраціоналізму й кордоцентризму. Завдяки поступовому переходу від вивчення душі до вивчення свідомості, мислення, відкриття сфери несвідомого закладаються психологічні засади розгляду проблеми зв'язку раціонального й чуттєвого.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в історико-філософському аналізі проблеми взаємодії раціонального й чуттєвого як передумови розвитку проблеми емоційного інтелекту у філософсько-психологічних працях видатних постатей наступних історичних періодів.

Література:

1. Г'юм Д. Трактат про людську природу / пер. з англ. П. Насади. Київ : Всесвіт, 2003. 552 с.
2. Гусев В. І. Ідея свободи у філософії Д. Локка. *Наукові записки НаУКМА. Філософські науки*. 2001. Т. 19. С. 34 – 41. С. 40. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dab5dbec-a58c-4fa2-b012-f1db820aec29/content>
3. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посіб. / авт-уклад. О. П. Коханова. Київ: НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
4. Кириленко Т. С. Психологія : емоційна сфера особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2007. 256 с.
5. Локк Дж. Про ідеї // Розвідка про людське розуміння : у 4-х кн. / пер. з англ. Н. Бордукової. Харків : Акта, 2007. Кн. 2. 608 с. С. 148.
6. Спіноза Б. Етика. Київ.: Андронум, 2020. 210 с. С. 143

References:

1. Hium, D. (2003). *Traktat pro liudsku pryrodu [Treatise on human nature]*. (P. Nasady, Trans). Kyiv: Vsesvit [in Ukrainian].
2. Husev, V. I. (2001). Ideia svobody u filosofii D. Lokka [The idea of freedom in D. Locke's philosophy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofski nauky – Scientific notes of NaUKMA. Philosophical sciences*, Vol. 19, 34-41. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dab5dbec-a58c-4fa2-b012-f1db820aec29/content> [in Ukrainian].
3. Kokhanova, O. P. (2016). *Istoriia psykholohii: vid antychnosti do pochatku XX stolittia [History of psychology: from antiquity to the beginning of the 20th century]*. Kyiv: NVP «Interservis» [in Ukrainian].
4. Kyrylenko, T. S. (2007). *Psykhologhiia: emotsiina sfera osobystosti [Psychology: emotional sphere of personality]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
5. Lokk, Dzh. (2007). Pro idei [About ideas]. *Rozvidka pro liudske rozuminnia – Intelligence about human understanding* (Vols. 1-4). (N. Bordukova, Trans). Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
6. Spinoza, B. (2020). *Etyka [Ethics]*. Kyiv: Andronum [in Ukrainian].